TANULMÁNY

Elvárások, realitások, lehetőségek
A magyar agrárgazdaság tíz éve az Európai Unióban

VAJDA LÁSZLÓ

Kulcsszavak: EU-csatlakozás, kihívás, Közös Agrárpolitika, alkalmazkodás, nemzeti mozgástér.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A 2004. május 1-jei EU-belépést megelőzően számos tanulmány, cikk, ismertető füzet készült és elemezte a csatlakozás várható agrárgazdasági hatásait. A belépést követően már kevesebb, de jó néhány tartalmas tanulmány tekintett vissza az elmúlt időszakra és adott értékes elemzéseket.

Jelen tanulmány megkísérli egyben összefoglalni az elvárásokat, a magyar agrárgazdaság 10 év alatt megtett fejlődését és a jövőben előttünk álló lehetőségeket. A szerző, aki maga is aktív részese volt az eseményeknek, úgy látja, hogy sok nehézség dacára a magyar agrárgazdaság sikeresen küzdött meg a csatlakozás jelentette kihívással, egyenlegében élni tudott a lehetőségekkel. A belépéskor a figyelem a Közös Agrárpolitika követelményeinek teljesítésére összpontosult. Mára mind az agrárpolitika, mind a gazdálkodók alkalmazkodtak a Közös Agrárpolitika adta feltételrendszerhez, élnek az e keretek között meglévő nemzeti mozgástérrel. Mindez jó alapot teremt a következő 10 esztendő agrárgazdasági és vidékfejlesztésére.

FELKÉSZÜLÉS

Magyarországon az 1989-es fordulattól kezdve napirenden volt az Európai Unióhoz (akkor még Európai Közösségekhez) történő csatlakozás. Az általános felfogás szerint Magyarország az 1000. évben felvette a kereszténységet, ezzel kinyilvánította az Európához tartozását, és ettől kezdve az európai történelem részesévé vált. A 20. század közepétől az európai gazdasági-társadalmi fejlődés kerete, motorja az Európai Unió, ezért a kommunizmusból kiszabaduló Magyarország természetes helye az EU-ban van.

Az 1990. évi választásoknál a pártok programjában szerepelt az EU-hoz való mielőbbi csatlakozás szükségessége. A 90-es évek elején még az 1995. évi csatlakozásban bíztunk. A csatlakozási kérelem beadását (1994), majd a kérdőívre adott válaszokat és az azt követő kedvező bizottsági véleményt (*avis*) követően a csatlakozási céldátum több éven keresztül 2000 volt. A csatlakozási tárgyalások (1998. március – 2002. december) elhúzódása miatt a dátum 2002-re, majd 2003-ra tolódott, és végül 2004. május 1-jén valósult meg. A csatlakozás dátumának változása egyrészt hosszabb időt biztosított a felkészülésre, másrészt viszont a KAP többszöri reformja és a régi tagállamok tárgyalási álláspontjának lassú kialakulása miatt újabb és újabb átalakításokat kívánt a jelölt országok felkészülésében.

A magyar mezőgazdaság jelentős fejlődésen ment keresztül a 70-es és 80-as

években. A termelési eredmények, állatlétszámok, átlaghozamok folyamatosan emelkedtek. Az agrárgazdasági kivitel mindkét relációban (konvertibilis és nem konvertibilis) jelentős szerepet játszott a magyar gazdaság számára szükséges áruk behozatala fedezetének biztosításában, az ágazati szaldó pedig a fizetési mérleg egyensúlyának megteremtésében. Az 1990. évet követően – elsősorban a piacok átrendeződése miatt – a magyar mezőgazdaság teljesítménye visszaesett, ezzel együtt a beruházások és a műszaki színvonal csökkent. A privatizáció drasztikus változásokat eredményezett a mezőgazdaság és az élelmiszeripar tulajdon- és birtokviszonyaiban. A komparatív előnyök alapján még mindig versenyképesnek tekintett magyar agrárgazdaság számára a fő piacnak számító Európai Unió belső piacára való bejutás, a KAP támogatásaiban való részvétel kívánatos cél volt, ami a mezőgazdaság fejlődéséhez kedvezően járulhat hozzá.

Az Európai Uniónak a kelet-közép-európai országokkal (KKEO) történő kibővítése már a 90-es évek eleje óta foglalkoztatta a gazdákat és a közvéleményt mind az akkori tagállamokban, mind a tagságra váró államokban. A 90-es évek közepéig terjedő időszakot a kölcsönös félelem, aggodalom jellemezte, ami nagyrészt az ismeretség (ideértve az agrár-közgazdasági aspektusokat is) alacsony szintjéből adódott. A Társulási Megállapodások kereskedelmi részei 1992-ben léptek életbe, amelyek Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia javára jelentős, aszimmetrikus agrárvámkedvezményeket tartalmaztak. Ehhez párosultak a KKEO viszonylag nagy mezőgazdasági potenciáljáról szóló adatok. Így az akkori tagállamokban a gazdák megfogalmazták a kiegyenlítő kifizetésekből (későbbi közvetlen kifizetések) történő kizárás, az állat- és növény-egészségügyi határok átmeneti ideig való fenntartásának követelményeit. A másik oldalon – így Magyarországon – keveredtek a tagság előnyeitől való túlzott elvárások a korlátozásoktól (termelési, pénzügyi, egészségügyi) való félelem miatti pesszimizmussal.

A 90-es évek közepétől azonban mindkét oldalon tisztábbá vált a kép. Nyilvánvalóvá vált, hogy a versenyképesség és a termékeknek a fogyasztókhoz történő eljuttatása nemcsak a vámokon és a termelői árakon múlik, hanem sok egyéb tényezőn is. Ezt a megközelítést tükrözi *Franz Fischler* mezőgazdasági biztos 1996. augusztus 27-én Helsinkiben elmondott beszéde (*Fischler, 1996*), amelyben többek között a következőket mondta: „A gyakran hangoztatott félelem, hogy a társult tagországok olcsó termékek tömegét öntik az unióra, mindez ideig megalapozatlannak bizonyult. Éppen ellenkezőleg, a KKEO-k – Magyarország kivételével – ma nettó agrárimportőrök." Ugyanebben a beszédben utalás történt arra is, hogy a kiegészítő kifizetéseket nem indokolt a KKEO-ra kiterjeszteni, mivel őket nem érintette a (1992. évi) KAP-reform árcsökkentése, sőt agrárároik a belépést követően inkább emelkedni fognak. Ehelyett az újonnan belépő országoknak fejlesztési alap létrehozását javasolta, amely mind a vidék, mind az élelmiszeripar megerősítését szolgálná.

A helyzet reális felmérését, a várható fő előnyök és kockázatok számbavételét, a fő feladatokat tartalmazta a *Földművelésügyi Minisztérium* 1997 júliusában elkészített és a kormány által is jóváhagyott agrárgazdasági EU-csatlakozási stratégiája (*Vajda, 1997*). Az anyag megállapította: „A csatlakozás nagy kihívás a magyar gazdaság egésze, ezen belül különösen az agrárszektor számára." Számba vette a komparatív előnyöket, a várható kedvező hatásokat – egységes piacba való korlátozásmentes bekapcsolódás, stabil gazdasági háttér, EU-s támogatásokban való részesedés, átfogó vidékfejlesztési politika, EU kutatás-fejlesztési programokba történő bekapcsolódás –, de szólt a gyengeségekről – műszaki színvonal, minőség, kiszerelés,

pénzügyi és piaci infrastruktúra – és a kockázatokról is. Felhívta a figyelmet, hogy a határok kölcsönös lebontásával „fokozódó figyelmet kell fordítani a belföldi piac megtartására. Minden eszközzel törekedni kell a hazai termékek szerepének és súlyának megőrzésére…"

A tisztábban látást nagyban segítették a tudományos intézmények által készített tanulmányok, mind a bizottság, mind a nyugat-európai agrárközgazdászok, mind a magyar és egyéb kelet-európai – főleg lengyel – tudósok műhelyeiből. Mértékadó közgazdászok, politikusok, farmerszervezeti vezetők mondták el véleményüket konferenciákon, folyóiratokban (*The enlargement, 1996; Outlook for Central, 2000; EU-Erweiterung, 2001*). Hazánkban az *Agrárgazdasági Kutató Intézet* már az 1990-es évek legeleje óta foglalkozott egy esetleges EK (később EU) csatlakozás kihatásaival a magyar agrárgazdaságra, annak főbb növénytermelési és állattenyésztési ágazataira, valamint az agrárpolitika javasolt irányaival. Néhány kiragadott példa:

– Az Európai Közösséghez való csatlakozás gyakorlati problémái és a következő évek kutatásainak megalapozása, Budapest, 1991. december.

– Adalékok a főbb mezőgazdasági termékek versenyhelyzetének megítéléséhez az Európai Unióhoz való csatlakozás során, Budapest, 1997. május.

– A magyar mezőgazdaság ár- és naturális hatékonysági viszonyainak összehasonlítása az EU-tagállamokéval, Budapest, 2002.

Az Agrárgazdasági Kutató Intézet mellett a *Világgazdasági Kutatóintézet* és az *Integrációs Stratégiai Munkacsoport Agrárgazdasági Témacsoportja* is számos tartalmas anyagot készített a belépést megelőző években.

Az EU-csatlakozással kapcsolatban értékes tudományos munka folyt az agráregyetemeken, főiskolákon is. A *Gödöllői Agrártudományi Egyetem, Debrecen, Mosonmagyaróvár, Kaposvár, Keszthely* már a 90-es évek közepén bevezették az Európai Unióval, a Közös Agrárpolitikával és a magyar–EU agrárkapcsolatokkal foglalkozó tananyag oktatását. Ehhez szükség volt a tanárok rendszeres képzésére is. Az oktatás mellett üléseket, konferenciákat szerveztek, amelyeken részt vettek a gazdaszervezetek képviselői és nagy számban maguk a gazdálkodók is. Ezekről a tanácskozásokról számos esetben írásos összefoglalók is készültek (*Halmai, 2000; 2002, Az EU csatlakozás várható, 2003*). Volt olyan szakközépiskola is, ahol bevezették az EU-s ismeretek oktatását és kézikönyvet is szerkesztettek ehhez agrárfejezettel, a *Hunfalvy János Külkereskedelmi és Közgazdasági Szakközépiskola* (*Ismerkedés az Európai Unióval, 1997*).

A Földművelésügyi Minisztériumban 1991-ben hozták létre a *Közös Piaci Önálló Osztályt*, amely ezt követően – különböző neveken, például *Európai Integrációs Főosztály* – egészen a csatlakozásig koordinálta az agrárágazat EU-felkészítését és az EU-val folytatott tárgyalásokat. A felkészülés fő területeit a következőkben ismertetjük.

Jogharmonizáció

Lényegében már egy 1990. évi kormányhatározattal megkezdődött, miszerint a magyarországi törvényhozás folyamatában az agrárágazatban is alapul kell venni a vonatkozó közösségi jogszabályokat. Ennek figyelembevételével készült az 1995. évi XC. sz. élelmiszertörvény és az 1995. évi XCI. sz. állat-egészségügyi törvény. A jogharmonizációs folyamat a csatlakozási tárgyalások 1998. márciusi megkezdésével gyorsult fel. A bizottság a tárgyalásokon rendszeres tájékoztatást kért a jogharmonizáció állásáról. A folyamatot nehezítette, hogy a bizottság az EU-s jogszabályok szó szerinti átvételét szorgalmazta, míg az évtizedek során kialakult magyar jogrendszernek inkább a megfelelő helyeken történő beillesztés

felelt meg. A különbségek áthidalására jogharmonizációs (megfelelési) táblázatok készültek.

Az EU-s jogszabályok átvétele gyorsabban haladt előre a horizontális szabályozás (állat- és növényegészségügy, élelmiszerjog) területén. Ezt elősegítette az a tény, hogy az EU-ba exportáló üzemek (az élelmiszer-ipari üzemek mintegy fele) már az EU-előírásoknak megfelelő termékeket kellett gyártsanak, és az üzemeket az EU rendszeresen ellenőrizte. Lassabb ütemben haladt előre a vidékfejlesztési és a piacszabályozási előírások harmonizációja, amelyekhez jelentős intézményfejlesztési és (egyelőre nemzeti forrásból) támogatási követelmények is kapcsolódtak.

Intézményfejlesztés

A rendkívül összetett Közös Agrárpolitika végrehajtása sokrétű intézményi hálózatot kíván meg. Ennek felállítása és működtetése a tagállam – a mi esetünkben a tagjelölt állam – feladata. Részben a már meglévő intézményeket kellett fejleszteni, átalakítani (pl. mezőgazdasági minisztérium, állat-egészségügyi, növény-egészségügyi, erdészeti szolgálatok, Földügyi és Térképészeti Hivatal), részben új intézményeket kellett létrehozni (pl.: kifizető ügynökség). Mindez óriási pénzügyi és humánerőforrás-fejlesztési igénnyel járt. A kormány költségvetésébe évről évre betervezésre került „Az uniós csatlakozással összefüggő intézményfejlesztési és adminisztratív kiadások" című fejezet, népszerű nevén az „EU-keret", amelynek egyik fő felhasználója a Földművelésügyi Minisztérium volt (2002: 3,9 milliárd Ft, 2003: 4,9 milliárd Ft). A költségvetési megszorítások miatt azonban a források évről évre elmaradtak az igények mögött. Részbeni pótlásukra, kiegészítésükre bilaterális segélyekből és döntően a PHARE programból került sor, amely 2000. évtől kezdve kifejezetten az EU-s felkészülést szolgálta. A PHARE-projektek keretében a magyar agrárgazdaság 2000 és 2004 között 44,1 millió eurót kapott. Az intézményfejlesztés azonban a belépéssel sem ért véget, még három esztendőn keresztül a szintén EU-s Átmeneti Támogatások segítségével folytatódott a meglevő intézmények szervezetének, felszerelésüknek teljessé tétele.

Humánerőforrás-fejlesztés

A csatlakozásra történő felkészülés kulcsterülete az emberi erőforrások rendelkezésre állása, felkészítése volt. Meg kellett erősíteni a minisztériumot és valamennyi egyéb intézményt is EU-s ismeretekkel rendelkező, nyelveket beszélő, nemzetközi szinten tárgyalóképes munkatársakkal. Az érintettek számára a Külügyminisztérium és az FM EU szakmai, nyelvi és tárgyalási képzéseket szervezett, amelyek éveken át megrendezésre kerültek. Az FM-ben kormánydöntés alapján 1996-ban és 1997-ben összesen mintegy 30 új státusz került kialakításra, kifejezetten EU-s feladatokra. Az írásos és szóbeli felvételi vizsgán kiválasztott, többnyire 25-30 éves fiatalokból került kialakításra a „*junior expert pool*", akik a 16 szakmai munkacsoport titkárai voltak, és akik különösen intenzív felkészítést kaptak. Ők voltak az EU-s felkészülés motorjai az egyes szakmai területeken, többnyire ők készítették a csatlakozási tárgyalásokra és az *acquis communautaire* átvételére vonatkozó anyagokat. A csoport létrehozatalához és általában az EU-s felkészüléshez igen hasznos segítséget kaptunk *Lennart Dafgaard* úrtól, svéd tanácsadónktól, aki PHARE-projekt keretében négy évig (1995–1999) dolgozott Magyarországon.

Az intézményfejlesztési feladatokra jó példa a SAPARD-ügynökség. Az évi 35 millió euró csak kb. 10%-a volt az akkori nemzeti támogatásnak, így az első szándék szerint a támogatásokat hat pluszfővel el lehetett volna indítani. Az EU-s akkreditáció megszerzéséhez azonban végül 250 fős önálló szervezetet kellett létrehozni. Ez némi magyarázatot ad arra, hogy az EU-s kifizető

ügynökség (*Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal*) akkreditációjára is csak 2004. április 25-én, egy héttel a csatlakozás előtt került sor, és akkor is csak részleges és ideiglenes jelleggel.

Kommunikáció

Az EU-csatlakozási folyamat kiemelt fontosságú területe volt a gazdák felkészítése. A Külügyminisztérium e célból külön kommunikációs kerettel rendelkezett, de az FM a saját EU-s keretéből is sokat fordított erre, például 2003-ban 100 millió forintot. 1997-től kezdve az FM rendszeresen adott ki a Közös Agrárpolitikával, annak gyakorlati tudnivalóival foglalkozó kiadványokat. Ilyen volt például a

– 16 részes EU Integrációs sorozat (1997–98);

– Útmutató a Közös Agrárpolitika Gyakorlati Alkalmazásához (2003);

– FVM Iránytű: Az EU támogatások alapjai (2003);

– SAPARD, most még elérhető (2003).

Az FVM támogatásával és szakértőinek közreműködésével került megrendezésre számos konferencia, amelyekről kiadványok is készültek, és amelyek részben már a fentiekben említésre kerültek (*EU-Erweiterung, 2001; Halmai, 2000, 2002*).

A minisztérium 1992-től havonkénti kiadványt jelentetett meg *Az Európai Unió agrárgazdasága* címmel, az *Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ* szerkesztésében. A kiadvány rendszeres szerzői voltak a minisztérium munkatársai, és a magyar–EU tárgyalások fejleményeiről, a Közös Agrárpolitikáról, a gazdákat érintő kérdésekről adtak tájékoztatást. A belépés előtti időben már 3500 példányszámú ingyenes kiadvány eljutott a terméktanácsokhoz, az Agrárkamarához, a szaktanácsadókhoz, az FM megyei hivatalokhoz, az agráregyetemekhez és szakközépiskolákba, valamint számos mezőgazdasági üzembe közvetlenül is. Emellett valamennyi szakmai kiadványban (pl.: Magyar Mezőgazdaság, Szabad Föld, Élelmezésipar) rendszeresen jelentek meg a csatlakozási folyamattal és a felkészüléssel kapcsolatos információk. A belépés előtti években az OMÉK-on, a Foodapesten, vidéki mezőgazdasági kiállításokon rendszeresen tanácskozások kerültek megszervezésre az EU-csatlakozásról a szakterületek előadóinak részvételével. A belépés előtti hónapokban a FVM és az Agrárkamara munkatársai napi rendszerességgel tartottak országszerte tájékoztatókat, válaszoltak a kérdésekre. A rádió- és televízióadókban rendszeresek voltak az agrárium csatlakozásával kapcsolatos műsorok.

AZ ELSŐ ÉVEK TAPASZTALATAI

A belépést követő első két év nem volt zökkenőmentes a magyar agrárgazdaság számára, pozitív és negatív tapasztalatokat egyaránt hozott. Az egységes belső piacba való bekapcsolódás a verseny felerősödését hozta mind a hazai, mind a külső piacokon, amihez a termelők az előzetes jelzések ellenére csak viszonylag lassan, fokozatosan alkalmazkodtak. Ezt erősíti meg egy, az AKI munkatársai által végzett felmérés. Meg kellett tapasztalni a termelőknek a Közös Agrárpolitikát a maga valójában ahhoz, hogy eredményesen tudjanak alkalmazkodni, különösen, hogy stratégiai döntéseket tudjanak hozni (*Kovács – Vágó, 2006*). A jó terméseredmények ellenére az agrártermékek behozatala gyorsabban nőtt, mint a kivitele, bár a külkereskedelmi mérleg így is pozitívan zárt mindkét évben – az egyetlen új tagállamként.

A 2004–2005. év fordulóján több hónapos késedelem volt a közvetlen támogatások kifizetésénél, ami komoly nehézségeket okozott a gazdálkodásban és elbizonytalanította a termelőket. A gazdák február végén traktoros felvonulásokat, tüntetéseket tartottak vidéken és a fővárosban. A tüntetésekhez kapcsolódó tárgyalások a kormánnyal három hétig elhúzódtak, megállapodás csak március 15-ére, a tavaszi munkák kezdetére született.

A vidékfejlesztési támogatások alkalmazása, a program végrehajtása csak mintegy egy év késedelemmel indult meg.

A másik oldalon a pozitív elemekhez tartozik, hogy a belépéssel az EU 450 millió fős piaca megnyílt a magyar agrárgazdaság előtt, és a kezdeti tapasztalatok szerepet játszottak a következő évek exportoffenzívájában. 2005-ben már működésbe lendült az MVH, és a gazdák abban a naptári évben gyakorlatilag kétéves támogatáshoz jutottak. A kiváló gabonatermés értékesítésében nagy szerepet játszott az EU intervenciós rendszere, ami a gazdákat garantált szintű jövedelemhez juttatta, és az árukészletek finanszírozása a továbbiakban az EU költségvetésére hárult.

A pozitívumok között említendő az is, hogy Magyarország 2003. április 16-tól megfigyelőként, majd 2004. május 1-től teljes jogú tagként részt vehetett a Közös Agrárpolitika döntési mechanizmusában. A magyar szakemberek hozzáértését, javaslatait elismeréssel fogadták a különböző bizottságokban, munkacsoportokban.

A belépés előtti utolsó hónapok felkészülésének, valamint a belépést követő időszak nehézségeihez hozzájárult a Közös Agrárpolitika 2003 júniusában eldöntött reformja. Így a felkészülés alapjául szolgáló, a 2000–2006. időszakra eredetileg elfogadott KAP-ban jelentős változások következtek be. Ez elsősorban a közvetlen kifizetéseket érintette. Emiatt Magyarország is megváltoztatta döntését, és a korábban megismert támogatási rendszer helyett nem a régi tagállamokban bevezetésre kerülő SPS-t (*Single Payment Scheme*), hanem az új tagállamoknak felajánlott egyszerűsített rendszert (*Ismerkedés az Európai Unióval, 1997*), a SAPS-t (*Single Area Payment Scheme*) választotta. A kormánydöntés 2003 szeptemberében született meg és anyagiakban is súlyos felkészülésváltozást hozott (még az egyszerűbb változatban is) az MVH-nak és a gazdálkodóknak.

HELYZETKÉP

A magyar agrárgazdaság helye a világban

Folyó áron számolva a világ mezőgazdasági termelése (*gross production value*) az 1. táblázatban látható módon alakult 2003 és 2011 között.

Magyarország részesedése tehát a világ mezőgazdasági termelésében a 2003. évi 0,30%-ról 2011-re 0,23-ra csökkent, az EU-n belül viszont részesedésünk 1,65%-ról 1,96%-ra növekedett. A világtermelés növekedése elsősorban az EU-n kívüli régiókban, a fejlődő világban következett be.

A 2. táblázatban Magyarország néhány fontosabb termék termelésében betöltött helyezése látható, a 3. táblázat pedig a világ és Magyarország agrárexportjának alakulását mutatja be. Látható, hogy a világ mezőgazdasági exportján belül is kismértékben csökkent Magyarország részesedése, a 2003. évi 0,94%-ról 2011-re 0,79%-ra.

1. táblázat

A világ mezőgazdasági termelésének változása 2003 és 2011 között

(M. e.: millió dollár)

	2003	2011	2011/2003, %
Világ	1 650 151	3 899 779	235,8
Európai Unió	295 506	454 965	154,6
Magyarország	4 888	8 993	183,0
Magyarország/világ, %	0,296	0,229	–
Magyarország/EU, %	1,654	1,960	–

Forrás: FAOSTAT

2. táblázat
Magyarország helyezése néhány termék termelési mennyiségében, 2012

Madáreleség	9	Mustár	24	Fűszerpaprika	43
Mák	9	Pulykahús	27	Kukorica	46
Libahús	14	Nyúlhús	37	Méz	46
Meggy	16	Spárga	39	Szőlő	51
Csemegekukorica	22	Gomba	40	Sertéshús	53
Napraforgómag	23	Alma	42	Búza	56

Forrás: FAOSTAT

3. táblázat
A világ és Magyarország agrárexportja 2003 és 2011 között
(M. e.: milliárd euró)

	2003	2011
Világ	308,6	903,9
Magyarország	2,9	7,2
Részarány, %	0,94	0,79

Forrás: Eurostat és KSH-adatok alapján

A magyar agrárgazdaság helye az Európai Unióban

A következőkben néhány fontos összehasonlító adatot kívánok bemutatni, amelyek Magyarországnak az Európai Unió agrárgazdaságán belül elfoglalt helyét, annak változását mutatják be, összevetve néhány további régi és velünk együtt csatlakozott tagállammal.

Magyarország mezőgazdaságilag hasznosított területe 2011-ben az EU25 területéhez viszonyítva 3,1%-ot tett ki, ha a már kibővült EU27-hez viszonyítunk, úgy ez az arány 2,7%. Az adatokból látható, hogy a mezőgazdaságilag hasznosított földterület Magyarországon mind az EU átlagához, mind a kiválasztott régi és új tagállamokhoz képest nagyobb arányban csökkent (4. táblázat). A KSH adatai (*A magyar élelmiszergazdaság 2011. évi helyzete, 2012*) ennél kisebb csökkenést mutatnak, eszerint a mezőgazdasági terület 2003 és 2012 között mintegy 520 ezer hektárral (9%), ezen belül a szántóterület 192 ezer hektárral (4,2%) lett kisebb.

A magyar mezőgazdaság EU-tagságának megítéléséhez fontos a mezőgazdasági kibocsátás (*output of agricultural activities*) és a bruttó hozzáadott érték (*gross value added*) bemutatása, ami az 5. táblázatban látható.

Magyarország az EU átlagánál és a megfigyelésbe vont régi tagországoknál is nagyobb mértékben tudta növelni mind a

4. táblázat
A mezőgazdaságilag hasznosított terület (utilised agricultural area) alakulása néhány európai uniós tagállamban

	2003, ezer ha	2011, ezer ha	Változás, %
EU25	163 479	153 835	94,1
Magyarország	5 865	4 686	79,9
Dánia	2 641	2 647	100,2
Írország	4 370	4 991	114,2
Ausztria	3 374	2 878	85,3
Lengyelország	16 136	14 447	89,5
Észtország	796	941	118,2
Litvánia	2 531	2 743	108,4
Csehország	3 674	3 487	94,9

Forrás: az Eurostat adatai alapján

5. táblázat

A mezőgazdasági kibocsátás és bruttó hozzáadott értékének változása néhány európai uniós tagállamban

Ország	2003, millió euró		2011, millió euró		Változás, %	
	bruttó kibocsátás	bruttó h. é.	bruttó kibocsátás	bruttó h. é.	bruttó kibocsátás	bruttó h. é.
EU25/EU27	312 211	157 560	392 205	154 289	125,6	97,9
Magyarország	5 586	1 953	7 760	2 926	138,9	149,8
Dánia	8 135	2 997	10 575	2 793	129,9	93,1
Írország	6 006	2 598	6 628	1 737	110,4	66,9
Ausztria	5 671	2 722	7 154	2 969	126,1	109,1
Lengyelország	11 711	4 209	22 570	8 692	192,7	206,5
Észtország	432	175	811	310	187,7	177,1
Litvánia	1 219	421	2 586	901	212,1	214,0
Csehország	2 941	866	4 834	1 417	164,3	163,6

Forrás: Eurostat adatai alapján saját számítás

bruttó kibocsátását, mind a bruttó hozzáadott értéket. A növekedési ütem ugyanakkor elmarad valamennyi megfigyelt új tagállamétól. Magyarország részesedése az EU27 bruttó kibocsátásából és bruttó hozzáadott értékéből 2011-ben 1,98%, illetve 1,90% volt, elmaradva a mezőgazdaságilag hasznos területben elfoglalt arányától. A 2012. és 2013. évi hazai adatok ismeretében a termelési arányszámok kétségtelenül javulnak (de nem állnak még rendelkezésre a számításokhoz az EU-s adatok).

Az Eurostat *Agricultural report 2005* és *Agricultural report 2012* című kiadványaiban lehet adatokat találni az EU egésze és az egyes tagállamok EU-n belüli és a harmadik országokkal folytatott kereskedelméről (6. táblázat).

Magyarország az EU27 teljes belső és külső kereskedelmében 2011-ben 1,8%-kal szerepelt, ami némileg kevesebb, mint a termelésben betöltött aránya és jelentősen elmarad a hasznosított mezőgazdasági terület arányától. A hasonló nagyságú régi tagállamok agrárgazdasága több szállal kapcsolódik a piacokhoz, mint az új tagállamoké. Dánia és Írország hasonló nagyságú összeggel szerepel, mint Lengyelország.

Amennyiben az előzőekben megadott adatokból az exportnak a mezőgazdaságilag hasznosított területhez vagy a foglalkozta-

6. táblázat

Az EU és néhány tagállam EU-n belüli és a harmadik országokkal folytatott kereskedelme

	2004, millió euró	2011, millió euró	Változás, %
EU25/EU27	246 709	403 193	163,4
Magyarország	2 267	7 275	320,9
Dánia	9 834	14 404	245,9
Írország	11 488	14 083	122,6
Ausztria	5 740	9 557	166,5
Lengyelország	3 767	14 263	378,6
Észtország	222	884	398,2
Litvánia	537	3 100	577,3
Csehország	1 426	4 893	343,1

Forrás: Eurostat Agricultural Report 2005 és Agricultural Report 2012 alapján és saját számítás

7. táblázat

A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar együttes súlya a nemzetgazdaságban

(M. e.: %)

	2003	2004	2005	2008	2010	2011	2012
GDP	6,4	6,5	5,8	5,7	5,6	5,4	6,1
Bruttó hozzáadott érték	7,8	8,0	7,1	6,2	5,9	5,7	n.a.
Foglalkoztatás	9,4	8,9	8,6	7,7	7,8	7,7	8,5
Export	6,5	6,2	5,8	7,9	8,2	9,0	10,1

Forrás: KSH

tottakhoz viszonyított arányát számítanánk, ugyancsak a magyar agrárgazdaságban rejlő jelentős tartalékokra mutatnának rá. Ami a jövedelmet illeti, a magyar mezőgazdaság faktorjövedelme 2011-ben hektáronként 611 euró volt, egy munkaerőegységre pedig 8,1 ezer euró jutott. A fajlagos mutatók alapján Magyarországon a jövedelmezőség meghaladja az új tagországok átlagát (541, illetve 5,2 ezer euró), de elmarad az EU27 átlagától (802 és 13,2 ezer euró), különösen pedig az EU15-ök eredményeitől (910 és 21,2 ezer euró) (*A magyar élelmiszergazdaság 2011. évi helyzete, 2012*).

A magyar agrárgazdaság szerepe a magyar gazdaságban

A főbb mutatókat illetően a magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar együttes súlya a magyar gazdaságban a vizsgált időszakban a 7. táblázatban látható módon változott.

A vizsgált évtized első éveiben az agrárgazdaság részesedésének lassú csökkenése figyelhető meg valamennyi területen – ami tulajdonképpen megfelel az Európai Unióban tapasztalható trendeknek. Azonban 2011-től Magyarországon ez az irányzat megfordult és az agrárgazdaság részaránya növekvő, egyes években például meghatározó szerepe volt a GDP alakulásában (2008, 2012). Ez is arra utal, hogy a magyar mezőgazdaságban és élelmiszeriparban még jelentős tartalékok vannak, és hogy egyre sikeresebben tudunk alkalmazkodni a KAP adta keretekhez a nemzeti érdekek érvényre juttatásával.

Utolsóként a 8. táblázat a mezőgazdasági számlarendszerek alapján készített változásokat mutatja be.

A mezőgazdasági támogatások aránya a vizsgált teljes időszakban a nettó hozzáadott érték jelentős hányadát tette ki, szerepe a legutóbbi években még növekedett is.

TANULSÁGOK, KÖVETKEZTETÉSEK, LEHETŐSÉGEK

A magyar mezőgazdaság az EU-tagság tíz éve alatt számottevő fejlődésen ment

8. táblázat

A termelési érték és a támogatások változása Magyarországon 2003–2012 között, folyó alapáron

(M. e.: milliárd forint)

	2003	2004	2008	2010	2011	2012
Növényterm. br. term. érték	703,1	954,7	1 170,9	957,5	1 306,4	1 255,1
Állattenyésztés br. term. érték	583,8	545,8	644,8	599,9	705,6	762,9
Mezőgazdaság br. term. érték	1 415,7	1 605,2	1 972,7	1 686,4	2 166,1	2 173,4
Bruttó hozzáadott érték	483,0	602,0	675,9	545,3	809,8	749,9
Nettó hozzáadott érték	310,1	409,1	441,1	294,8	551,0	483,8
Mezőgazdasági támogatások	218,1	155,9	426,2	533,5	648,7	727*

Megjegyzés: * előzetes adat
Forrás: KSH Mezőgazdasági számlák rendszere

keresztül A KSH adatait alapul véve 2003 és 2012 között a bruttó termelési érték 53%-kal, a nettó hozzáadott érték 77%-kal, az export 183%-kal növekedett, miközben a mezőgazdasági terület csökkent. A vizsgált időszak végére a magyar agrárgazdaság megerősítette helyét a nemzetgazdaságon belül is. Mindez azt is jelenti, hogy a csatlakozás előtt megfogalmazott óvatos derűlátás – „a csatlakozás várható előnyei meghaladhatják a hátrányokat" (*Vajda, 1997*) – valóra vált.

Ebben döntő súllyal szerepel, hogy az agrárgazdaság szereplői a kezdeti bizonytalankodás után alkalmazkodtak a Közös Agrárpolitikához, és hogy az agrárkormányzat is megtalálta az eredményes nemzeti mozgásteret a közös politika feltételrendszerében. A tagállamként való működéshez szükséges intézmények teljeskörűen kiépítésre kerültek, működésük megfelel az EU-s előírásoknak. Az MVH például évről évre a legalacsonyabb pénzügyi korrekcióval indokolttá tevő kifizető ügynökségek között szerepel. A magyar agrárgazdaságban nagyszámú, hazai és külföldi egyetemeken diplomát szerző, a KAP-ot jól ismerő szakember dolgozik, sőt jut belőlük az EU-s intézményekbe, nemzetközi szervezetekhez is.

A Közös Agrárpolitika nem korlát, hanem az általunk választott integráció tagállamai által – Magyarországot is beleértve – közösen kialakított jogi és költségvetési keret, amely jelentős mozgásteret biztosít a nemzeti agrárpolitikáknak. Ezzel a KAP visszatükrözi, hogy a tagállamok között nagy különbségek vannak a mezőgazdasági termelés és a mezőgazdasági üzemek struktúrája, a termelési adottságok és hagyományok között. Ugyanakkor ez a közös keret még számos elemében magában hordja annak a múltnak az örökségét, amelyet Magyarország belépése előtt alakítottak ki az akkori tagországok, a saját érdekeik szerint. A számunkra nem mindig előnyös szabályozások megváltoztatása csak hosszabb időszak – ma már látjuk, akár évtizedek – alatt lehetséges, az azonos érdekű országokkal az adott kérdésekben összefogva.

A csatlakozásra történő felkészülés időszakában, majd a belépés utáni években a jelölt tagországok, köztük Magyarország is a fő figyelmüket a Közös Agrárpolitika követelményeinek teljesítésére, a követelményeknek való megfelelésre koncentrálták. Pedig a KAP az első naptól kezdve jelentős eszközöket ad a nemzeti (agrár)politika kezébe. Ilyen például a birtokpolitika, az adópolitika (termelés, fogyasztás), az árfolyampolitika, az oktatás, a kutatás-fejlesztés, a szaktanácsadás. A KAP-on belül is nagy a mozgástér, mint például a teljes 2. pillérben. A KAP elfogad állami támogatásokat (*state aids*) és vannak olyan nemzeti támogatások, amelyek még a state aids határain is kívül esnek (pl. ágazati infrastrukturális beruházások). A 2014–2020. évekre vonatkozó KAP kiterjeszti a mozgásteret a két pillér közötti átcsoportosításra és számos opcionális eszközt bíz a tagállamok döntésére. Mindez lehetőséget és felelősséget is jelent.

Az elmúlt tíz esztendő elemzése ráirányítja a figyelmet olyan teendőkre is, amelyekben az előrelépés még szükséges a magyar agrárgazdaság jövőbeli sikeressége érdekében. Ezek egy része már korábbi tanulmányokban is felsorolásra került (*Udovecz et al., 2009*). Néhány ilyen: a mezőgazdasági földterület fokozott védelme, a tulajdon- és birtokviszonyok rendezése, stabilizálása, az élelmiszeripar fejlesztése, a magas színvonalú oktatás, kutatás-fejlesztés, innováció, szaktanácsadás, logisztika és marketing. Jelen tanulmány rámutat arra, hogy a kétségtelen eredmények mellett a magyar agrárgazdaságban még komoly tartalék rejlik a jövőbeli termelésfejlesztés, a piaci lehetőségek kihasználása, a hozzáadott érték és a nyereség növelése, végső soron a mezőgazdaságból és a vidéken élő emberek életszínvonalának a növelése érdekében.

Az EU Közös Agrárpolitikája a belépés előtti helyzethez képest a piacosság, a verseny irányába lökött egy nagyot a magyar agrárgazdaságon, és a KAP tendenciájában a jövőben is ebbe az irányba fog haladni. A versenyképesség érdekében a vállalkozó szellemet kell tovább erősíteni, különösen a kis- és közepes üzemek körében, a hatékonyságbeli különbségeknek a jobbak irányában csökkenni kell (*Udovecz et al., 2012*). A 2014–2020. évekre – aktív magyar közreműködéssel – elfogadott KAP és az annak keretei között megvalósított magyar agrárpolitika az elmúlt tíz év bázisán jó kiindulást jelentenek a következő tíz év eredményes agrár- és vidékfejlődéséhez.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Baksa A. (2011): A Közös Agrárpolitika Magyarországon. Budapest – (2) Csáki Cs. – Jámbor A. (2013): The impact of EU accession: from the agriculture of the new member states. Post-Communist Economies 25. – (3) Fischler, F. (1996): Die künftige Agrarpolitik in Hinblick auf die Erweiterung der EU um die MOEL. Előadás. Helsinki – (4) The enlargement of the Common Agricultural policy to the Central and Eastern European Countries. Club de Bruxelles, Brüsszel, 1996 – (5) Az EU csatlakozás várható hatásai a magyar agrárgazdaságra. GTTSZ Agrárpolitikai Füzetek, Gödöllő, 2003 – (6) EU-Erweiterung, Ziele und Entwicklungen. Agrarische Rundschau, Bécs, 2001 – (7) Halmai P. (szerk.) (2000): Magyar agrárcsatlakozás. Agroman Oktatási Alapítvány, Budapest – (8) Halmai P. (szerk.) (2002): Az EU csatlakozás küszöbén – A magyar agrárgazdaság beilleszkedésének fő feladatai. Agroman Oktatási Alapítvány, Budapest – (9) The Hungarian Agriculture and Food Industry in figures 2010. – (10) The Hungarian Agriculture and Food Industry in figures 2012. – (11) Ismerkedés az Európai Unióval. Kézikönyv. Hunfalvy János Külkereskedelmi és Közgazdasági Szakközépiskola, Budapest, 1997 – (12) Kapronczai I. (2011): A magyar agrárgazdaság az EU-csatlakozástól napjainkig. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest – (13) Kovács H. – Vágó Sz. (2006): How Hungarian agricultural producers reacted during EU accession. Studies in Agricultural Economics, AKI, Budapest – (14) KSH: Földhasználat művelési ágak és gazdaságcsoportok szerint, május 31. – (15) KSH: Mezőgazdasági számlák rendszere folyó alapáron (1998–2012). – (16) A magyar élelmiszergazdaság 2011. évi helyzete. Rövidített változat. Gazdálkodás, 2012. 4. sz. – (17) Outlook for Central and Eastern Europe. Preparing for Accession, Agra-Europe, Prága, 2000 – (18) Udovecz G. – Pesti Cs. – Keszthelyi Sz. (2012): Nyertes és vesztes gazdaságok Magyarországon. Gazdálkodás, 5. sz. – (19) Udovecz G. – Popp J. – Potori N. (2009): A magyar agrárgazdaság versenyesélyei és stratégiai dilemmái. Gazdálkodás, 1. sz. – (20) Vajda L. (szerk.) (1997): A magyar agrárgazdaság EU csatlakozási stratégiája. Agroinform, Budapest – (21) Vajda L. (2009): Beteljesülő remények. A magyar agrárgazdaság az Európai Unióban. Európai Tükör